

De blootsvoetse broeders

(De bervoete broers)

en

Stout en Onbeschaamd

(Stout ende Onbescaemt)

in hedendaags Nederlands

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

Beatrijs, De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Granida van P.C. Hooft in hedendaags Nederlands, Met een uitgebreide toelichting

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

www.lovematches.nl

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

De blootsvoetse broeders
(De bervoete broers)

en

Stout en Onbeschaamd
(Stout ende Onbescaemt)

in hedendaags Nederlands

En andere kluchten van de rederijkers

Met een uitgebreide toelichting

2de, herziene en uitgebreide druk

Brave New Books
Amsterdam
2024

1ste druk 2022

2de, herziene en uitgebreide druk 2024

Copyright © 2024 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving en omslag: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789465017563

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Een esbatament van de bervoete broers, Een esbattement over de blootsvoetse broeders, Esbatement van Stout ende Onbescaemt, Esbattement over Stout en Onbeschaamd, klucht, esbattement, rederijkers, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

Afb. voorplat: tekening van minderbroeders, toegeschreven aan Jean François Mardulyn (1751-1843)

*Dedicated to the memory of
Opgedragen aan de nagedachtenis van*

*Riet Castermans-Janssen
13 november 1923 – 27 juli 1980*

*Fons Castermans
22 september 1925 – 3 april 2022*

*Henri Castermans
19 september 1950 – 18 september 2023*

Zie over Riet en Fons: <https://salarisonderhandelen.nl/in-memori-am-fons-castermans>

Zie over Henri: <https://salarisonderhandelen.nl/in-memori-am-henri-castermans> en <https://salarisonderhandelen.nl/het-egidius-lied-het-henri-lied-voor-henri-castermans>

INHOUD

WOORD VOORAF	9
INLEIDING.....	13
Esbattementen	13
Zinnespelen	15
Rederijkers.....	17
HET ESBATTEMENT OVER DE BLOOTSVUETSE BROEDERS.....	23
Opvoering en overlevering.....	25
Auteurschap en ontstaan	26
Proloog	28
Ingediende klacht.....	29
Verbod van esbattementen	32
<i>Veroordeling van 9 rederijkers</i>	32
<i>Plakkaat van 26 januari 1560</i>	34
Samenvatting van <i>Een esbattement over de blootsvuetsse broeders</i>	35
Aandachtspunten	38
Thema.....	45
Plaats	46
Tijd	47
Waardering	48
Een esbattement over de blootsvuetsse broeders (Een esbattement van de bevoetse broers).....	51
De proloog.....	53
Het esbattement	55
<i>Eerste tafereel</i>	55
<i>Tweede tafereel</i>	59
<i>Derde tafereel</i>	60
<i>Vierde tafereel</i>	64
<i>Vijfde tafereel</i>	66
ESBATTEMENT OVER STOUT EN ONBESCHAAMD.....	79
Auteur	80
Samenvatting van <i>Esbattement over Stout en Onbeschaamd</i>	82
Esbattement over Stout en Onbeschaamd (Esbattement van Stout ende Onbeschaemt)	85
Esbattement	87

ANDERE BEKENDE ESBATTEMENTEN	109
Het esbatement van den appelboom	109
Nu noch	111
Plaijerwater	112
Hanneken Leckertant	113
Tielebuijs.....	114
 MIDDELEEUWS TONEEL	 117
Vrouwenrollen.....	119
Begrijpelijke taal	120
Afbeeldingen	121
 NOTEN	 125
 BIBLIOGRAFIE.....	 129
Uitgaven van <i>Een esbatement van de bervoete broers</i>	129
Uitgaven van <i>Esbatement van Stout ende Onbescaemt</i>	129
Middel nederlandse woordenboeken	130
Overige literatuur	131
 BIJLAGE 1	 147
A farce of the barefoot brothers	147
 BIJLAGE 2.....	 151
Verhoor van Peter van Elderen	151
 BIJLAGE 3.....	 153
Verhoor van Hans Ballaer.....	153

WOORD VOORAF

Een esbatament van de bervoete broers (Een esbattement over de blootsvoetse broeders) is niet alleen een lachwekkende, maar ook een omstreden rederijersklucht. De franciscanen waren flink geschoffeerd omdat het toneelstuk een zeer negatief beeld van hun orde schetst. De minderbroeders worden te kijk gezet als onvriendelijke bullebakken die bij het minste of geringste erop los slaan. Ruim vier en een halve eeuw na dato is het toneelstuk nog steeds boeiend voor de moderne lezer of toeschouwer. In 2018 is het stuk opgevoerd door Stichting KunstKeetFestival. Het is ook vertaald in het Engels.

Ook het *Esbatement van Stout ende Onbescaemt (Esbatement over Stout en Onbeschaamd)* is een grappige rederijersklucht, die ruim 500 jaar na dato nog steeds actueel is qua onderwerp en moraal.

De taal van *Een esbatament van de bervoete broers* en *Esbatement van Stout ende Onbescaemt* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en is opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) met 'Voorreden' (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590).¹ Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst (ANS)*, die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is.

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende

voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijssen (2003, p. 125):

Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst veelal afgedrukt op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik vind het eigenlijk een vreemde gewoonte om ook de Middelnederlandse tekst op te nemen. Als bijvoorbeeld een Engelstalig boek wordt vertaald in het Nederlands, of het nou fictie of non-fictie is, wordt het Engels ook niet op de linkerpagina afgedrukt.

Voor de hertaling van *Een esbatament van de bervoete broers* en *Esbatement van Stout ende Onbescaemt* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van deze toneelstukken en de Middelnederlandse woordenboeken in de 'Bibliografie', met name het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (het WNT) en het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW). Mijn hertaling is niet per versregel, maar in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van Middelnederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn.

In de toelichting citeer ik af en toe Middelnederlandse passages, zodat je toch wat couleur locale kunt proeven. Wil je de volledige Middelnederlandse teksten ook lezen, dan kun je die met Google makkelijk vinden en vervolgens downloaden, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop. *Een esbatement over de blootsvoetse broeders* in het Middelnederlands is op de volgende webpagina's te vinden:

- <https://www.verhalenbank.nl/items/show/131983>
- https://dbnl.nl/tekst/_dri005drie02_01/_dri005drie02_01_0010.php
- https://books.google.nl/books?id=CS49ekeENSsC&pg=PA1&hl=nl&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false

Esbattement over Stout en Onbeschaamd in het Middelnederlands is te vinden op:

- https://www.dbnl.org/tekst/ever003jwmu01_01/ever003jwmu01_01_0012.php
- https://books.google.nl/books?id=pB1JAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false [Johannes van Vloten publiceert op p. 108-111 slechts vs. 5-32 en 92-134.]

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Een gardiaan ('gerdiaen') is een overste van een franciscanenklooster. In het toneelstuk heb ik dit woord hertaald met *broeder-overste* of *overste*, omdat verreweg de meeste lezers en toehoorders dit woord niet zullen kennen. Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middelnederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen moeilijker om de tekst in het Middelnederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger 'Middeleeuwen' en 'Renaissance' met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus 'middeleeuwen' en 'renaissance' (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

De hertaling van de 1ste druk was erg tekstgetrouw, waardoor een aantal clausen minder geschikt bleken om op de planken voor te dragen. Dit werd mij duidelijk toen een toneelvereniging mij vroeg of ze mijn hertaling mochten gebruiken. Na de tekst met hen te hebben doorgesproken heb ik besloten de hertaling van meerdere zinnen te herschrijven zodat ze beter in de mond liggen (of zoals acteurs het noemen: beter 'bekken') en voor het publiek aangenamer klinken. Tevens zijn ze daardoor prettiger leesbaar geworden.

Deze 2de druk heb ik herzien en uitgebreid met ruim 3.000 woorden. Hij bevat echter 12 pagina's minder dan de 1ste druk. Dit komt doordat lettergrootte 11 gebruikt is in plaats van lettergrootte 12 om de boekprijs zo laag mogelijk te houden.

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.lovematches.nl of

www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, juni 2024

INLEIDING

Esbattementen

In de rederijkerstijd heet een klucht een 'esbatement'. De hedendaagse spelling is 'esbattement', dus met dubbele -t. Een esbattement ofwel rederijersklucht is een kort toneelstuk met een anekdotisch en vaak komisch karakter:

De *plots* zijn op het eerste gezicht gemakkelijk na te vertellen verhaaltjes over schelmenstreken, stiekeme vrijages, stomme misverstanden en oplichterijen van uiteenlopende aard, die probleemloos passen in de *common sense*-omschrijving van de klucht in 'transhistorische' zin, als ongecompliceerd komisch toneel over schematisch gekarakteriseerde 'gewone' mensen in hun alledaagse beslommingen (Kramer 2009, p. 18 of 2008, p. 20).

De rederijkers noemden een klucht naar het Oudfrans een 'esbatement'.² Het Franse woord *s'ébattre* betekent 'zich vermaken'. Het esbattement heeft rond de 500 versregels en is vaak komisch omdat het de stemming wil verhogen. Esbattementen werden namelijk opgevoerd op kermissen, jaarmarkten, met Pinksteren, tijdens Vastenavond, bij de Blijde Inkomst van een nieuwe vorst en op veel andere feesten. Een esbattement werd meestal 's avonds opgevoerd, nadat 's middags een serieuzer zinnespel was vertoond.

Het totale overgeleverde toneelrepertoire van de rederijkers omvat een kleine 600 speeltaksten. Die zijn slechts een deel van al het rederijersdrama dat er geweest moet zijn. Onder de bewaard gebleven speeltaksten bevinden zich 70 à 80 esbattementen. Het is niet eenvoudig om de grenzen van een literair genre te trekken. Behoren bijvoorbeeld *De klucht van de koe* (1612) en *De klucht van den molenaar* (1613) van Gerbrand Adriaensz. Bredero (1585-1618) wel of niet tot de rederijerskluchten? (Kramer 2009, p. 267-303 of 2008, p. 239-265 bevat een catalogus met samenvattingen van de 77 rederijerskluchten die zij bespreekt.)

De meeste esbattementen zijn anoniem en niet gedateerd. Het was onder de rederijkers niet gebruikelijk om hun naam te vermelden. Van een tekst werd wel de naam van de verantwoordelijke rederijerskamer genoemd.

Dit sloot aan bij de inhoud van de stukken, want daarin werd

niet geappelleerd aan individuele, persoonlijke zaken, maar aan algemene, maatschappelijke gevoelens. Het individu was duidelijk ondergeschikt aan de groep (Jan Thönisz 1996, p. 14).

Er is waarschijnlijk een continue ontwikkeling van de grove sotternieën naar de meer verfijnde esbatterementen (Hüsken 1987, p. 25-30). Een sotternie is een Middelnederlands kluchtspel, dat gewoonlijk na een abel spel werd opgevoerd. Het zogenoemde Hulthemse handschrift uit circa 1405-1408 bevat 4 abele spelen en 4 sotternieën. De 4 abele spelen zijn: *Lanseloet van Denemerken*, *Esmoreit*, *Gloriant* en *Vanden winter ende vanden somer*. De 4 sotternieën die hierna werden gespeeld, zijn respectievelijk: *Die hexe*, *Lippijn*, *Die buskenblaser* en *Rubben*. Het handschrift-Van Hulthem bevat ook de kluchten *Truwanten* en *Drie daghen here*. In het Hulthemse handschrift staan dus 10 wereldlijke toneelspelen.

Een andere heel bekende klucht uit de middeleeuwen is *Nu noch*. Volgens Johan Nowé (2000, p. 219) behoort die tot de beste middeleeuwse kluchten:

Een van de beste sotternieën is beslist de *Ghenouchlike clute van nu noch* ('De amusante klucht van Toe-maar').

Eenzelfde positieve waardering van *Nu noch* is te vinden op: <http://www.leidsekluchtencompagnie.nl/kluchten/uitgevoerde-kluchten/de-minnestrijd-nu-noch>:

Deze misschien wel beste klucht uit de middeleeuwen werd in 2004 (Hooglandse Kerk) en 2005 (Weddesteeg) opgevoerd tijdens het Rembrandtfestival in Leiden. Sinds 2009 wordt deze klucht nagenoeg elk jaar gespeeld, maar dan op rijm conform het origineel!

De Nederlandse letterkundige en vertaalster Marie van der Zeyde (1906-1990) en Henk Hoornweg hebben *Nu noch* in 1935 bewerkt: *Toe maar, Klucht in een bedrijf*. In het 'Voorwoord' schrijven zij:

Deze bewerking was oorspronkelijk bestemd voor een feestavond van het Clubhuis de Arend in Rotterdam, dus uitsluitend 'voor huiselijk gebruik'. Toen het stuk echter bij spelers en publiek zozeer in de smaak bleek te vallen, meenden wij dat er ook in ruimer kring wel belangstelling voor zou bestaan.

De *Boekengids* van 1936 spreekt van:

bepaald 'n leuke bewerking van het middeleeuwsche 'Nu noch' (p. 147).

Zie voor de klucht *Nu noch*, andere kluchten, boerden en komische vertellingen uit de middeleeuwen Castermans (2024a).

Zinnespelen

Een zinnespel ('spel van sinne') is een ernstig toneelstuk met *sinnekens* ofwel allegorische personages, zoals 'Ewige Haet' (Eeuwige Haat), 'Geveijnsde Hovaerdij' (Huichelachtige Hoogmoed), 'Ipocrijsie' (Schijnheiligheid), 'Onsuyver Begheerte' (Onzuivere Begeerte), 'Waerheits Verdruckinge' (Verdrukker der Waarheid) en 'Vleischelijcke Sin' (Vleselijke Lust), symbolische handelingen en tableaux vivants. Sinnekens treden gewoonlijk paarsgewijs op en zijn oorspronkelijk toneelduiveltjes. Ze zetten aan tot het kwade en vormen het komische en soms satirische element door hun beweeglijke mimiek en hun levendige, volkse en ook dikwijls platte taal (Van Elslander 1986a, p. 14). De rederijkers noemden een tableau vivant een 'tooch' (vertoning), ook gespeld als 'toogh'. In een zinnespel wordt een probleem opgelost, dat al dan niet van religieuze aard is. Een 'sin' is één bepaalde gedachte, een centrale vraag. Vgl. *Rhetoricaal glossarium* van Co Mak, p. 527, s.v. *zin*:

sin, zn. [...] 1) Mens (vergelijk voor het gebruik – als pars pro toto – *geest*, *vernuft*, enz.). [...] 2) *Spel van zinne(n)*, *sinne(n)*, zinnespel, allegorisch spel van ernstige inhoud

en ibidem, p. 527, s.v. *zinneken*:

sinneken, ook uitsl. mv.: *zinnen*, *sinnen*, zn. Zie MNW i.v. *Sinnekin*. Allegorisch personage in een zinnespel, inz. personificatie van een fatale hartstocht van de held.

Het zinnespel heeft zich ontwikkeld uit de moraliteit (een didactisch-allegorisch toneelspel), waarin enkel allegorische personages optreden. De bekendste moraliteit is *Den spieghel der salicheit van elckerlijc* (2de helft 15de eeuw), mogelijk van Peter van Diest, Petrus Dorlandus of Jan Casus. Het spel van zinne kende zijn grootste bloei in de 16de eeuw. Er zijn ruim 200 zinnespelen overgeleverd. Drie zinnespelen in hedendaags Nederlands met een uitstekende inleiding zijn: Lauris Jansz (2007), Jan Tömisz (1998) en Jan Thönisz (1996). De term *spel van zinne* is later ontstaan dan de

genre aanduiding *esbattement* en kan als een afsplitsing van dit algemene begrip gezien worden.

In de terminologie van Ruud Ryckaert (2011a, p. 90) is de term *spel van sinne* ook toepasbaar op twee andere categorieën van allegorische spelen. De term *spel van sinne* is dus polyinterpretabel. Die twee categorieën zijn:

1. de moraliteiten, zoals *Den spiegel der salicheit van elckerlijc* en *De wellustige mensch* (ca. 1551) van Jan van den Berghe. Zie voor het eerste spel Castermans (2024b) en voor het tweede Kruyskamp (1950, p. 89-144).
2. de historiaalspelen. Dit zijn dramatiseringen van historische (vooral Bijbelse) en mythologische verhaalstof, waarin naast personages uit het oorspronkelijke verhaal ook personificaties optreden. Een voorbeeld hiervan is het 16de-eeuwse rederijkersspel *Naaman, Prinche van Sijrien* (uitgegeven door Willem Hummelen en Cornelis Schmidt). Naaman was de legerleider van de koning van Syrië, die door de profeet Elisa van zijn melaatsheid werd genezen (2 Koningen 5:1-14). Andere voorbeelden zijn twee dramatische bewerkingen van het Ovidiaanse verhaal van Pyramus en Thisbe: *Piramus en Thisbe, Twee rederijkersspelen uit de zestiende eeuw* (uitgegeven door Gustaaf van Es). Zie voor een samenvatting en uitvoerige bespreking van het Brugse en het Amsterdamse christelijk-allegorische spel *Piramus en Thisbe* ook Anke van Herk (2012).

Het 'Register Coemans' is een verzamelhandschrift dat veertien toneelstukken bevat uit het 16de- en 17de-eeuwse repertoire van de Hasseltse rederijderskamer De Roode Roos. Hieronder bevinden zich zeven historiaalspelen: 1. *Coninck Balthasar*, 2. *Die Belegeringhe van Samarien*, 3. *Tspel van Susanna*, 4. *Tspel van Josue*, 5. *Tspel van Judith*, 6. *Tspel van Hester en Assuerus den Coninck*, 7. *Ammon en Thamar*. Naast deze zeven historiaalspelen bevat het handschrift drie gewone zinnespelen, één proloog en drie spelen van de Brabantse rederijker Johan Baptista Houwaert (1533-1599).

Het antikatholieke *Een spel van sinnen op tderde, vierde ende vijfde capittel van dWerck der Apostolen* van circa 1540 is ook een historiaalspel. Het geeft een dramatisering van wat in De handelingen van de apostelen 3, 4 en 5 wordt verhaald. Er treden twee sinnekens in op: Valsch Propheet (Valse Profeet of Leugenprofeet) en Schoon Ypocrijet (Mooie Hypocriet). Samuel Cramer en Fredrik Pijper (1903, p. 275) kenschetsen dit stuk als 'het ketterproces op de planken'. Een toneelstuk over De handelingen van de apostelen wordt ook wel een apostelspel genoemd.